

A MAGYAR ÓSVALLÁS

ÚJ SZEMPONTOK ÉS ÚJ EREDMÉNYEK

A MAGYAROK pogány hitvilágáról mindenki úgy tudja, hogy nagyon töredékes roncsokban maradt reánk mindaz, amit még onnan származottnak tekinthetünk. Ennek a felfogásnak ugyan ellent látszanak mondani Ipolyi Arnold (1854) és Kandra Kabos (1897) e tárgyú terjedelmes munkái, ahol bőséges anyagot talál az érdeklődő; de tagadhatatlan, hogy elmélyedve azok olvasásába, akár laikus, akár kutató szakember az illető, valami nyugtalanító benyomást nem tud elfojtani magában. Misem nyugtatja meg affelől, vajjon hitelesek-e mindezek a részben tetszetős, részben érthetetlen adalékok? Mindaz fel van bennük u. i. sorolva, ami régi feljegyzéseinkben, mai népéletünkben, a rokon népek szokásai és hagyományai között olyan természetű, hogy mai eszmevilágunktól elüt és furcsa, különös benyomást kelt. Felfogásuk bizonyára az lehetett, hogy ami ide, a mi világunkba nem tartozik, annak bizonyosan ott az ősi vallásban kellett gyökereznie. Hogy a közbeeső ezer év mi mindent máshonnan vetett útunkba, hány idegen vonást, szokáselemet ültetett itt el, mi mindent hoztak haza messzi idegenből a mi világot járt vándor mesterlegényeink, a zsoldosokként külföldön hányt-vetett katonáink, az egyetemeket járó és cserélgető diákok, fogadalmas búcsúsok s nem utolsó sorban a teherszállító szekeres parasztok, arra a mi régebbi mitológusaink kevés ügyet vetettek.

Azóta adalékaik túlnyomó többségéről bebizonyult, hogy azok lényegileg idegenben, a nyugateurópai népek hitvilágában is megvannak, csak külső átalakuláson mentek át, amennyiben a magyar környezet és gondolkodás rájuk nyomta sajátos bélyegét. Általában a félszázad előtt összeszerkesztett tudós mitológiák anyagtömege nemcsak nálunk, de egyebütt is javarészből nemzetközi folklóre-kincsnek bizonyult s természeténél fogva kinyomozhatatlan eredetre nyúlt vissza. Ennek a sorozatos kiábrándulásnak tudható be, hogy az azelőtt oly rendkívül érdeklődéssel kísért ósvallás kérdése újabban elvesztette vonzóerejét. A megingott bizalom nyomán valami kedvetlenség lett úrrá a kedélyeken s a mitológia, ez a régebben elsőrangúnak tartott tudomány, elvesztette tekintélyét, vele szinte önállóságát is. Valóban kb. félszáz éve nem jelent meg róla újabb magyar munka, de külföldön is fehér hollószámba megy, ha olykor, többnyire régi nyomokon haladva, egy-egy népszerűbb összefoglalás jelenik meg róla. Komoly részletkutatások is csak elvétve jelentkeztek; inkább általános néptudományi, etimológiai téren mutatkozott némi élet, amely az ósvallások határkérdéseire is vetett némi világosságot. Be kell vallanunk, hogy a mitológia nem tekinthető többé külön tudományágnak, hanem

beolvadt, egy fejezetévé lett az általános etimológiának. Lehangelő eredmény kétségkívül, de viszont annál megnyugtatóbb, mert amit mint ilyen megállapít, bármi kevés legyen is, feltétlenül hitelesnek tekintendő. A hitelesség kérdését az egykori hitvilágra vonatkozóan tehát más úton-módon kell, ha egyáltalán lehet, megoldani.

Ismeretes, hogy a történelem nagy könyve egy tekintetben a leg-sajátságosabb könyvek egyike: elől vannak az üres lapjai. S ami eléggé sajnálatos, ezek az üres lapok tetemes helyet foglalnak el. Rég letűnt évezredek életéről, az akkori emberek, fajok, nemzetek küzdelmeiről, viszontagságairól a történelem révén nincs megbízható híradásunk. A történelem t. i. a maga módszerét követve, egykorú hiteles tanúvallomásokat kíván s ilyennel az akkori kezdetleges időkből csakugyan nem rendelkezünk. De szerencsére az a régi világ korántsem tűnt el nyomtalanul. A föld kérge véletlenül, de még inkább kutató ásatások nyomán untalan vet fel látszólag néma, de sokszor igen beszédes tanukat. Azonkívül messze idegenben ma is élnek még fajok, kisebb-nagyobb néptörzsek, melyek a sok évezredek emberi fejlődés különféle alacsony fokán elmaradva, ma is ott vesztegelnek; némelyek nem haladták túl az első lépcsőfokokat, mások ismét haladottabb szintre tudtak emelkedni, úgyhogy mindezek beható tanulmányozásával előttünk az emberiség fejlődésének egész útja nagy általánosságban kideríthető. A rég letűnt idők ez akaratlan örökösei mind eleven tükörképei egy-egy ismeretlen korszaknak, tehát a mi egykori életviszonyainknak is.

A két, már régebben ismert, de eléggé ki nem aknázott forráson kívül (t. i. ásatások, primitív népek) egy harmadikra a legújabb időkig alig mertek gondolni, pedig fontossága elsőrendű, mert aránylag leg-megbízhatóbb hitelességű adatokkal szolgál a hitvilágra vonatkozóan. Magyarozatához némi kitérésre kényszerülünk. Nálunk különös véletlen folytán a magyarságnak a honfoglalás után nem volt alkalma régi hitvilága szerint berendezkedni. Végleges megletelepülés minden vándor nomád népnél hosszabb időt igényel. Mielőtt népünk állandó új helyén megmelegedett volna, mielőtt hitvilága itt az új otthonban gyökeret eresztethetett volna, a keresztény hittérítés mozgalma meglepetésszerűen elborította. Az egyháznak ilyképpen könnyű dolga volt a térítéssel, az ellenállás nem lehetett oly szívós, mint más nyugati nemzeteknél. Emiatt egykori pogányhitünk akár ki is vesztethetett volna nyomtalanul. Ezért nem találhattak az előző kutatók nálunk annyi pogány emléknymot, mint más, e tekintetben kedvezőbb helyzetű nemzeteknél. Az egyház legcélravezetőbb eljárása adott helyzetében az volt, hogy ahol lehetett, irtott kérlelhetetlenül, ahol viszont mélyen begyökerezett pogányságra talált, ott áthasonította, keresztény színezetűvé törekedett tenni a régit. Valamely pogány félistennek rokonszenves vonásait ráruházta egy-egy szent alakjára, kísérőnek pedig mellette meghagyta a régit, de csak ellenszenves, esetleg nevetséges vonásaival. Ismeretes, hogy az ősvallási szellemalakok, istenszerű lények sosem külön jók és külön rosszak, hanem rokon- és ellenszenvük szerint majd segítők, majd rontó démonok, így a szétválasztás nem járt nehézséggel. Hogy példát említsek: a pogány germánok pásztoristene, azaz inkább az álruhás alakító, aki megfelelő ünnepeken (dec.

elején) annak képében megjelent s mint bozontos, állatbőrbe bujt vendéglátogató sorra járta a falutelepek házait, a jóknak ajándékokat osztogatott, a rosszakat pedig láncsörgetéssel, puttonybarakással ijesztgette; ebből a kereszténység két alakot formált: a jóságos, ajándékozó szent Miklóst, a mai Mikulást és mellette a félelmes szőrös alakot: a krampuszt, az ördögöt. Nálunk ilyen átvedlesztésre kevésbé volt szükség. Ezt az eljárásmodot csak egy emlékmadványon tudjuk kimutatni. Betlehemes játékaink pásztoralakjai közt van egy kifordított bundás öreg juhász, aki nem akarja érteni a keresztény kifejezéseket. „Glória“ helyett „gomolyá“-t mond; mikor figyelmeztetik, hogy keresztet kell vetni, elferdíti: „mit? peracet enni?“, nem tudja a Miatyánkot, húzódozik a jászol elé járulástól. . összes ilyfajta hagyományaink közt ez az egyetlen megmaradt élő pogányalak, az is neveléses színben átfórmálva. Felvethetné itt valaki a dunántúli és székely regőseinket, a betlehemesek e különös formáját. Ezekről köztudatban él, hogy pogányvonásokat őriztek meg. A kutatások azonban újabban ezt a megállapítást némi joggal kétségbe vonják. A régibb magyarázatokba ugyanis világos tévedések csúsztak be. Ilyen mindjárt a mi keleti „csodaszarvasunk“ mondájának fölfedezése a regősök verses mondókéi közt. Az énekekbe beiktatott misztikus töredék-epikumnak semmi köze sincs a mi Hunort-Magyart új hazába csalogató szarvasünőnkhez, hanem tiszta keresztény legenda, a nyugat-európai Placidus-Eustachius történet hazai változata. A szereplők „Szent István skolgái“, de nem a mi Szent István királyunké, hanem Vértanú Szt. Istváné, akinek napján (dec. 26) a házaló misztériumot elő szokták adni. Egészében tehát nyugatról jött ünnepi szokás, amelynek részletvonásai is megegyeznek a ma élő, francia „guillanneuf“ újévi házalószokással s bizonyára francia szerzetesek telepítették be hozzánk az Árpádok alatt. Ezért neveztük jogosan a mi öreg bundás pásztorunkat egyetlen élő pogány alakunknak.

Jeleztem előbb egy harmadik forrást az ásatások eredményei és a primitív népek életviszonyai mellett. Érdemes róla megemlékezni, mert a legtöbb hiteles, bár töredékes pogány hagyományunk itt maradt meg. Az egyház t. i. akkoriban természetesen a szeme előtt megnyilvánuló pogány kultuszformákat irtotta és üzőit üldözte. El is tudta nyomni a regősök, hegedősök, búbajoskodók régi kuruzslásait, berkekben a fehér ló áldozást, a gyógyjavas bűvöléseket, de nem vetett ügyet az ártatlannak látszó népmesékre és az otthoni tűzhelybabonákra. Ezek élhettek változatlanul tovább, kivált az asszonyok szokásai közt. így történt, hogy míg az eredetileg nagy többségben levő férfibúbajoskodások lassanként kihaltak, a meséket, babonákat ismerő nők hiedelmei fennmaradtak s idővel belőlük lettek az ú. n. boszorkányok. A magyar nép mesekincse, amely túlnyomórészt nemzetközi típusokat tartalmaz s ezek a középkor tömegmozgalmai révén váltak nálunk honossá, ezeken kívül magában foglalhat vagy hét olyan mesetípust, amelyeket sehol Európában nem ismernek, de megvannak keleten ugor és turk rokonnépeinknél majdnem szóserinti azonossággal. Ezeket feltétlenül onnan kellett egykor magunkkal hoznunk. Saját-ságos, hogy épp ezeket, bár köznépünk országszerte kedvvel meséli,

az értelmiség nálunk nem ismeri. Ki tud közülünk ma, a közismert Grimm és Andersen meséken kívül, amiket gyermekolvasmányainkból ismertünk meg, mesét: a Hajnalkötöző királyfiról, a Sárkánycsaládról, az Égbe nyúló fáról, a Halhatatlanságra vágyó királyfiról, a Fehér ló fiáról, a Táltosversenyről vagy a Kancatejfürdő históriájáról, amelyek pedig ősi tulajdonunk és telve vannak hamisítatlan pogány vonásokkal? Ugyancsak gazdag anyagot rejtenek magukban népi babonáink. Nem maradtak ugyan meg olyan érintetlenül, mint a zárt mesetörténetekbe kövült régiségek; a későbbi boszorkányüldözések idején sok nyugat-európai elem furakodott közénk, de ahol e két elem nem forrott teljesen össze, ott még az eredeti és jövevény vonások széjjelválaszthatók. Az idegen elem itt különben is késői kölcsönvétel. Régi boszorkány-póréink még nem tudnak róluk, csak a XVIII. század eleje óta találjuk nyomait a peres aktákban; különösen sok van pl. az akkor német vezetés alá került Szeged ilyfajta emlékei közt, ahol 1723 tavaszán 13 vádlottat ítéltek halálra kint a „boszorkányszigeten“.

A babonákról mindenki tudja, hogy bennük lépten-nyomon különös, rejtélyes vonatkozásokat veszünk észre, amik a mi természetismeretünknek nem felelnek meg. Eddig a kényelmes: „csodás“, „misztikus“, „mágikus“ kifejezésekkel tértünk fölöttük napirendre; elintéztük azzal, hogy a nép így gondolja, mi pedig máskép gondolkozunk. Ha próbálták is a szokatlan társítások és egymásrahatások nyitját, lényegét magyarázni, végleges megoldásig nem jutottak el. Csak amióta a legújabb keltű tudományok egyike: a néptudomány (etimológia) becsatolta kutatóterületébe az effajta hagyományokat is, a maga sajátos tárgyköre tapasztalataiból annyi hasonló, sőt azonos esetekre bukkant, amik mind a primitív törzsek életéből voltak merítve, hogy e révén némiképp rávilágíthatott a népi babonás hiedelmek eredetére, alapokaira is. Kétségtelenné vált, hogy e rejtelmes, okkult hiedelmek és eljárásmodok ősi idők maradványai, mikor még az emberiség gondolkozásmódja nem volt a mai fejlett rendszerű; mint minden egyéb életnyilvánulás, úgy ez is a sok évezredes fejlődés folyamán érett csak ki ily tökéletessé. Az emberiség életének voltak korszakai, mikor még másképp gondolkozott, kezdetlegesebb volt a világszemlélete, másban kereste a változások okait, az egymásrahatás törvényeit. Ki ne ismerné a szilveszteresti ólomöntés szokását? Vagy azt a babonát, hogy nem lesz útjában szerencséje, ha nyúl fut az úton keresztül, vagy vissza kell valami elfelejtettért mennie? A boszorkányrontások épületes eseteit: harmatszédést lepedővel, a tehén tejének elvonását, az ágyláb megfejtését? A szokatlanabb esetek közül említsük meg annak a braziliai indiánusnak eljárását, aki ha gyermeke otthon megbetegszik, bemegy a legközelebbi farmba orvosságért, azt ott ő maga nyomban beveszi abban a biztos hitben, hogy az gyermekének használni fog. Ami eszünk ezt megfoghatatlannak, képtelenségnek tekinti, de az indiánus viselkedésének is kell valami okának, feltett magyarázatának lenni. Hasonló esetek gyakorisága szükségképp odavezet, hogy fel kell tennünk egy rég letűnt korszakosa fejlődés menetének egy korai szintjét, mikor minden ember így gondolkozott. Ennek a túlhaladott észjárásnak megismerése, okainak kifürkészése ma szociológust, folklóre-istát,

bölcselettörténezt, mitológust egyaránt foglalkoztat. Ezt az ősi észberendezést a kutatók egy része (Durckheim, Levy-Bruhl, Marshan stb.) ma „praelogikus“-nak, logika előttinek nevezi, azt hiszem, nem helyesen; mert egyébként az az indiánus, és vele minden hasonló fokon álló, gyakorlati napi teendőiben helyesen, logikusan jár el. Inkább ráillik az „integritásos gondolkozás“ elnevezés, amely rámutat az ilyen észjárás lényegére. Integritás alatt egységbefoglalást, egy központ köré csoportosítást értünk. Ilyen központ pl. az egyes ember, akinek mindene: testi megjelenése, birtoka, családja, munkája vele szoros, szinte organikus kapcsolatban van. Ami az egység bármelyik részével történik, ugyanaz éri az egészet. Ha valakinek ellensége van s az megszerzi ennek haját, körmét, lába nyomát, azzal megszerezte az egész embert (a teljes integritást), tehet vele a részlet birtokában azt, amit akar. Ha a haját, körmét földbe ássa, az egykori tulajdonos is hamarosan föld alá kerül, ha elégeti, az ember is tüztől pusztul el stb. Nekünk ebbe a rég letűnt elmevilágba behatolni, részleteit feltárni igen fogós feladat; de meg kell vele birkózni, mert számos mai szokás, hiedelem, eljárás mód igazi magyarázatát csak ott lelhetjük meg. A mitológus sem kerülheti el, ha hű és hiteles képet akar nyújtani az ősvallások idején dívott világfelfogásról. Annyit már most is megállapíthatunk, hogy mai babonás hagyományaink nyomán annak a történelem előtti gondolkodásnak két külön fokát tudjuk megkülönböztetni, megannyi külön rétegét az emberelme kialakuló folyamatának. Az egyik a most jelzett integritásos, másika a fejlettebb: már pogány világban, vallási időkben keletkezett gondolatrendszer. Utóbbi is számos mai babonában él tovább s belőlük a mi pogány hitvilágunk apró részleteit kiemelve, bár töredékes, de kétségkívül hiteles mozaikképet állíthatunk róla össze.

Mindebből az következik, hogy a régebben oly gyérnek hitt anyag tetemesen megszorodott. S most már bizvást hozzáfoghatnánk a rendszeres feldolgozáshoz. Valami mégis gondolkodóba ejti a mitológust: az az aggodalom, hogy olyan munkára kell vállalkoznia, ami előreláthatóan nem lesz népszerű. Eredményei egy tekintetben feltétlenül kiábrándítóan fognak hatni különösen azok szemében, akik e kiderítésektől nemcsak sok új ismereteket, de sok szépet, büszkélkedni valót várnak. Sajnos, ezek várakozásukban csalódnak fognak, amiben azonban nem a tudomány, nem a feltárt igazságok való képe, hanem az ő előzetes elképzelésük lesz a hibás.

Ugyanez az előzetes elképzelés vezette tévútra régebbi mitológusainkat is. Ők u. i. a közvéleménnyel egyetértően abban a rég letűnt világban egy ismeretlen, de kialakult rendszeres vallást tettek fel őseinknél, olyat, aminők a szerves fölépítésű és teljes világszemléletet nyújtó tényleges vallásrendszerek: a Buddha vallás, a parzizmus, a sintoizmus, vagy a régi egyiptusiak, görögök, rómaiak vallásrendszere, nem szólva a kereszténység tökéletes kiérettiségéről. A mi összes rokonépeink hitvilága ilyenről távol állott. Hiedelmük és velük a miénk is, kétségkívül ú. n. sámánizmus volt, annak is az a kezdetlegesebb foka, amit „természetvallás“-nak nevezhetünk. S ha most felvetjük a kérdést, mi is hát lényegében a sámánizmus, felelnünk rá nem oly egyszerű, mint gondolnánk. A hitbeli fogalmaknak, mint láttuk,

éppoly fejlődéstörténetük van, mint minden természeti és emberi jelenségnek. A sámán hitvilág sem pattant ki készen az emberek elméjéből, hanem lassú kialakulás terméke. Alapja, ősi magja a halottak tisztelete, az ősök kultusza s ezen a legkorábbi fokon a megsegítő, vagy esetenként büntető másvilági szellemek voltakép az elköltözőitek lelkei. Hozzájuk kell fordulni segedelemért vagy kiengesztelésükért. Az áldozatok nekik szólnak bálványbábujuk előtt, amelyet az ugor és turk népek minden halottjuk után elkészítenek. Ha az elhaltak csak otthon volt jelentősége, a bábút hajlékaikban tartják; ha több család vagy egész telep főnöke, sámánja volt az illető elköltözött, idolbálványát kiteszik ligetekbe, ahol kívánságaival mindenki eléje járulhat. A báboknak csak fejük van emberi formára kifaragva, a többi egyszerű cölöp, fatörzs marad. Az arcot bevonják fémlappal, mert állati áldozataik vérével a bálvány száját be szokták kenni, a vérnyomokat aztán a fémlapról letörlik. Az arcból egy előugró vascső vagy bádogtölcsér áll ki orr gyanánt. Mindebből nálunk csak egy kifejezés maradt meg: a vasorrú bába vagy: vasorrú bábu. Minthogy az ugarság végig vadászhalásznép volt s szerintük a holttestnek hosszú utat kellett a messzi másvilágig megtenni: ez az út csak víziút lehetett, a tetemet saját csónakjába temették. A ketté vágott csónak egyik fele koporsóul szolgált, másik fele szemfedőül; a bábuk is gyakran ezt a formát mutatják s úgy állították fel a sírra félcsónak formájú fejfa gyanánt. Rajta a nyitott csónakban fej volt a csúcs alatt kifaragva, mintha a halott feküdnék a sajkában. Nálunk, kivált az egykori mocsárvidékeken ez az ősi fejfaforma máig fennmaradt érintetlenül. (Pl. az Ecsedi láp mellett Tunyog, Cseke, Kölese községekben.)

Ősi kifejezésünk arra, hogy valaki rossz bőrben van, az, hogy: „hálni jár belé a lélek“. A primitív kor és az ősi ugor idők elgondolása szerint a meghalt ember lelke porhüvelyétől elválva, eleinte tovább él, szabadon libben ide-amoda, jár-kel mint kísértet. Otthon láthatlanul övéit látogatja s ilyenkor otthoni testhüvelyéül bálványbábujja szolgál; ezt babusgatják, terítenek neki, beszélnek hozzá, úgy bánnak vele, mint az élővel. Eközben éjjelre, vagy pihenni, kijár a lélek szokott otthonába: a sírban pihenő tetemébe. Ezért mondták a romlatag testüre évezredek előtt éppúgy, akárcsak ma, hogy: hálni jár belé a lélek. Mindez addig tart, míg a tetem a sírban fel nem oszlott. Elvesztvén a lélek ezáltal hüvelyét, otthonát, itt a földön hontalanná válik és el kell távoznia oda, ahol a rég elköltözött elődök tartózkodnak: a messzi túlvilágra. Az út oda gyötrelmes, mondhatatlan veszedelmekkel van tele; vadakkal, szörnyekkel kell megküzdenie, összecsapódó sziklák közt átsietnie, égő folyó fölött keskeny pallón átkelnie; mindaz a kaland éri, ami népmeséinkben a hőst, mikor lehetetlen feladatokat tűznek eléje s a borzalmakon sikerül diadalmaskodnia. Népmeséinkbe e rémítő motívumok mind az őshiedelemnek másvilági megpróbáltatásaiból kerültek bele. Az ázsiai jakut-turk törzsek pl. még vallásos hiedelmek formájában mondják el ugyanazon történeteket, amiket a mi népünk mese alakjában beszél el.

Hogy mily időtlen idők régiségéből maradtak fenn effajta hagyományaink, csak arra emlékeztetek, hogy ugyancsak magyar nép-

meséinkben szerepel a rendes, hármás fokozásban az a formula, hogy a hős vándorlása közben talál rézhídat, amögött rézkastélyt; itt győzedelmeskedve, tovább ezüsthídra és ezüstkastélyra bukkan, végül aranyhídon át aranykastélyhoz jut el, mindenütt legyőzi az ott lakó szörnyeket. Az erdők is réz-, majd ezüst- és aranyerdők stb. A fokozás sajátos; réz helyett soha vasat nem említenek, ami pedig mai szemmel nézve természetesebb volna. E fokozás különben szintén megegyezik a turk mesékével. Mintha e csodatörténetek első fogalmazásakor vasat még nem ismertek volna! Hogy ezt csakugyan való igaznak kell elfogadnunk, bizonyítja a babonák világából nem egy ékesen szóló példa. Minden rontás és ártalom ellen nálunk, de máshol is mindenütt, vastárgyak segítségével védekeznek. A gonosz, démoni szellemeket vassal űzik el; nem vasfegyverrel, hanem lánccal, gyűrűvel, kulccsal stb. A vasanyag a fő, nem a belőle készült tárgy. A csecsemő pólyájában kulcsot tartanak; zivatarkor, jégverés idején baltát tesznek a küszöbre vagy piszkavasat, kést dobnak a viharfelhőbe a benne nyargaló démonok ellen; még a boltajtók küszöbén látható odaszegzett patkó is eredetileg azért van ott, hogy a gonoszt visszariassza, — szóval a vastól a szellemek félnek. Viszont mágikus dolgot, bűbájosságot csak úgy lehet sikerrel végezni, ha vas nincs a közelben. Mindez azt igazolja, hogy a szellemek világa ősbibbi elgondolás, mint a vasfém ismerete s a diadalmas fém egykor hatalmukat megtörte, régebbi fegyverek gyengébb erejét megsemmisítette. Azért kellett még a szellemeknek is félni tőle. E néhány példából is látható, hogy a jelzett primitív hitéleti fokon nekünk át kellett mennünk, hiszen emlékek is élnek hagyományainkban.

A fejlődő emberelme azután haladása folyamán elérkezett a második fejlettségi fokhoz, amikor már nemcsak az ősök szellemeinek tulajdonított minden előtte érthetetlen beavatkozást, hanem külön lelket képzelt bele minden élő és élettelen dologba: fába, vízbe, hegybe, állatokba, kövekbe. Az ember környezete kint a természetben tőle távol álló, idegen lelkekkel telt meg, akik félelmesen rajzolták körül. Azelőtt az elköltözött ősök szellemeihez rokonság kapcsolta, bizalommal fordultak hozzá; ezekkel még érintkezni sem tudtak. Előállott a szűkségérzet, hogy keressenek olyan különös lelki készségű embereket, akik szorosabb kapcsolatba tudnak lépni a szellemvilággal, akik tárgyalhatnak velük; maguk elé tudják őket idézni (igézni) s kívánságaikat közvetíteni az átlagemberekkel. Ezek a különös lelki tulajdonságú kiváltságosok voltak a sámánok. A szó a keleti-török nyelvekből való s ott bűvölőt, gyógyjavast jelentett, ahonnan áttevődött mindazokra, akik bárhol hasonló mesterséggel foglalkoztak. A sámán sem tud amúgy egyszerűen érintkezni a szellemvilággal, át kell mintegy alakulnia. magát önkívületbe (trance-ba) ringatnia, amikor az ő lelke is kiszabadul testéből és szabadon csapongva, szóba állhat a másfajta lelkekkel. Tekintettel az ilyen sámán szertartásokon jelenlévő segedelmkérőkre, laikusokra, úgy alakult az eljárás, hogy a megkérdendő szellemeket a sámán magához, helybe idézte. Erre szolgált a sámán dobja. A dob ősidőktől fogva mindenütt gyülekezésre hívó, primitív hangszer volt, itt is ezt a hivatást töltötte be: a szellemeket hívta össze. E révén

lassanként a sámán rendelkező ura lett a természet szellemeinek: szárazság idején az eső emberinek gondolt szellemurát, istenét citálta s megegyezett vele bizonyos neki hozandó áldozatok fejében; rendelkezett a különféle betegség-démonokkal; rossz vadász-halász évad arra bírta, hogy az erdők és vizek lelkéivel tárgyaljon stb. Ezt a sámánkodó formát kétségkívül magunkkal hoztuk az új hazába, ahol, mint láttuk, a kereszténység rövidesen kiirtotta. Begyökerezett szokások azonban sohasem pusztulnak el nyomtalanul. Ez is lappangó formát öltött s valahogyan megmaradt nem nyíltan, hanem a szem előtt nem lévő tűzhelyszokások közt. A sámándob hasonló szerszám a mi szitánkkal, rostánkkal, alul üres, csak a teteje van bõrrel áthúzva, mint a szita a sűrű fonadékkal. Ilyen rostát használ népünk ma is, ha tolvajt kell kitudni annak forgatásával; jósolni lehet róla, mint a sámán tette, színes kövek vagy babszemek rászórásával. Ami az ezzel való kuruzsló gyógyítást illeti, gyerekverseinkben ennek is fennmaradt emléke, pl.

Gólya, gólya, gilice,
Mért véres a lábad?
Török gyerek megvérezte,
Magyar gyerek gyógyítgatja
Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel.

Íme a dobbal való gyógyítás félreismerhetetlen nyoma. Vagy kiolvasó versben együtt találjuk a szitát és dobót:

Szita, szita péntek
Dob-szerda,

benne a két szerencsétlen nap: péntek és szerda is idézve van.

A sámánkodás a turk nomád népeknél idővel mind tökéletesebb formát öltött. Legfontosabb lépés a világmindenségnek, az égi jelenségeknek becsatolása volt. Halász-vadász embernek az időjáráshoz kevés köze van; annál inkább az állattenyésztő, vándor lovas turkoknak, kikkel mi később a dél orosz szármát síkságon félezer évig együtt éltünk. Az éjjeli örködő virrasztások nyájaik körül a csillagrendszer megfigyelésére vezettek; a nap, hold és a felhők járása, zivatarok megjelenése kiterjesztette hitvilágukat a látható mindenségre. Előzetesen voltak már lappangó hiedelmek arról, hogy mindent egy bölcs és hatalmas családapa: a főisten, a vogulban: Numi Tárem igazgat. Ez a legfőbb isteni szellem most előtérbe nyomult, ő lett központja a mindenségnek. Túlvilági fényesség honában lakott fõnt az égbolton túl, amelynek örök ragyogása átsugárzott azáltal, hogy a csillagokat lyukaknak vélték s azokon át be lehetett látni az állandó verőfénybe. Az ég zenitjén, a sarkcsillag mellett befödhető nyílást képzeltek, mint amilyen az ő sátor jurtaik tetején is volt; az égatya innen láncon bocsát le a földre mindent, amit jónak lát, a földiek számára: ajándékot, áldást, de büntetést is, onnan nyilaz le a gonoszokra (Isten nyila!). Ezt az istenkézből való lebocsátást a mi legközelebbi rokonunk: a vogul nép ezzel a szóval fejezi ki: „taremti“, ami azonos a mi: teremti szavunkkal.

Éjjeli pásztorörködéseik alatt, mint mondtuk, megfigyelhették az eget; a csillagokon szemmel látható, hogy azok az éjszaka alatt fordulnak, a Göncöl szekér rúdja teljes félfordulatot tesz; tehát az

égbolt forog. Megjegyzendő, ezt a boltozatot ők sokkal alacsonyabbnak látták, mint ahogyan nekünk van róla tudomásunk. Szerintük a menny félgömbje azért ilyen gömbölyű formájú, mert a földről a magasba nőtt fák sudarai feltölték s egyes hatalmas törzsű fenyő vagy nyírfa csúcsa fölé az égboltig, sőt lehet olyan, amely túlnő rajta, át az örök fényözön honába, az istenek verőfényes birodalmába. Azt is tudják, hogy ezt a hatalmas üstboltozatot valaminek tartani kell, nehogy bedőljön, akárcsak az ő jurta-sátraikat, amiket belül egyszerű formájukban szintén dúcfa tart. Hiedelmük szerint ilyen eget tartó fának kell valahol lenni: ez lesz a világfája, helyenként egy-egy faóriást tartanak ilyennek. S ezt azután maguk is utánozzák, mert vagy bent kunyhóban vagy az előtt kint a bejárással szemben facölöpöt állítanak s áldozataikat az előtt mutatják be az isteneknek. Még ahol nem laknak is, kint a pusztaságban, karavánútjaik mentén állítanak fel ilyen oszlopokat, lépcsőzetes rovátkákkal, fölül kifaragott madáralakkal, hogy az vigye kívánságaikat tovább, fel az istenek trónja elé. A képzelt óriási világfa a tengely, amely körül az egész mindenség forog, csak a föld marad, mint egy lapos tál, emberi lakhelyül mozdulatlan.

A népmeséinkben előforduló: „kacsalábon forgó várkastély” képzeleti képe nem más, mint a túlvilágon elképzelt isteni hajlék, amely a mindenséggel együtt forog, tengelye a világoszlop, amelynek földi másain főtt madár (kacsa, lúd) van ábrázolva, s ennek alányújtott lába az oszloprúd. Ez is gyakorta alul ki van madárlábformára faragva, hogy biztosabban álljon. Más meséinkben viszont ez a várkastély láncon lóg a levegőben, amely lánccsal felső vége egy csillaghoz van kötve, ezek a mai vogul és turk mentalitás szerint a nap, hold kastélyai, melyek az égbolt alatt vannak, de nem a földön, hanem a levegőben, íme, az ezek tudomása nélkül annyiszor megmosolygott mesei bizarrságok mily ősi múlt emlékei, akár a borostyánkőbe zárt őskori légy, amely évezredek előtti világból maradt ránk.

De tovább is mehetünk. Falusi házak udvarán közel a konyhaajtóhoz országszerte látható egy-egy földbe vert cövekoszlop, ágasnak nevezik, amelyen főtt pálcák állnak ki, mintha lépcsőfokok volnának. Eredeti jelentése rég kiveszett s most praktikus célt szolgál: a pálcákra tejes köcsögöket szoktak ráborítani, hogy kiszáradjanak. Nem egyéb pedig ez az őscsökevény a sámánság egykori világoszlop-utánzatánál, amely a hagyományok szokásos szívóssága folytán fennmaradt. Kint pusztáinkon is a még egy század előtt virágzó szilaj pásztorkodás idején, mikor a jószágot tavasszal legelőre hajtották és késő őszig kint tartották, őrzőik, a csikós, gulyás, juhász pásztornép a maga cserénye, vagy kezdetleges tanyaviskói előtt magas, karcsú nyárfatörzslet állított fel, erősen lecövekelve; rajta keresztlécekből vagy az eredeti ágcsonkokból lépcsős felhágó készült: őrfának nevezték. Ennek magaslatáról a számadó szertenézhetett a buckákon, nád- és vízeres területen legelésző nyájai után. Ugyanez szolgált az estére hazaverődő jószág hajcsárainak útmutatóul, merre van a tanyájuk. A fatörzs sudarára főtt kisebb szalmakévé, csutakcsóvát kötöttek, mintegy csökevény maradványául az egykori nomád ugor-turk oszlopok főtt kifaragott madarainak. Ez az őrfák is eredetileg alig lehetett

egyéb egykori sámán jelvéynél, ama lépcsős oszlopnál, melyre a sámán fellépkedett és tetejéről a madárral küldte fel lelkét az istenekhez. Az őrfa itt-amott: Bugacon, vagy a hortobágyi Zárni pusztán legújabb időkig látható volt, ahova éppúgy hozzákötötték a kiszakított állatot, mint az ázsiai rónákon az áldozatra kiszemelt lovat vagy rénszarvast.

Népmeséinkben is sűrűn szerepelnek az égi jelenségek. Gonosz démonok elrabolják a napot, holdat s a mesehős legyőzve őket, visszaszerzi a földnek a világosságot és meleget. Az égi lakással ellentétben kialakult a földalatti alvilág képe, ahová a mi mesehősünk lebecsátkozik (Fehérló fia) s ott az emberi módon kastélyokban lakó, lóháton járó szörnyekkel, sárkányokkal viaskodik ... stb. Itt emelkedik a sámánkodás a legmagasabb fokra. Az égatyával és a család) ab éli kisebb istenekkel, akiknek a világ igazgatásában különféle szerep van kiosztva, a sámán, a földi féreg nem rendelkezhetik, éppúgy nem az alvilági rontó démonokkal; nem idézheti magához, hanem neki kell messze légi utat téve, azok elé járulni. Önkívületi révültségének ehhez a vállalkozáshoz teljesnek kell lennie. Kábító szerekkel, növénymérgekkel szédíti el magát; dobjával, palástja lógó csörgőivel, szilaj táncával az idegizgalom örjöngéséig fokozódik tombolása s a végén látszólag holtan roskad össze. Lelke úgy száll ki belőle, mint a halottéból; ilyenkor lelkét egy-egy másvilági vadlúd röpíti fel a túlvilági rétegekig. Hallatszik a lúd egyre távolodó gágogása, majd a keresett istenség elé érve, a sámán éneklő hangú, szinte nyöszörgő kérése, mire a nagy szellem más hangon felel. A zárt jurtákban éji sötétben lezajló ceremóniák hallatlan izgalmai alól a jelenlevő laikusok sem képesek magukat kivonni. Akadt európai látogató, aki futólag járván köztük, hajlandó volt cinikusan nyilatkozni a híressé lett látványosságról; a sámán főszereplőt szemfényvesztéssel gyanúsította, népcsalónak bélyegezte. Szavahihető, komoly tanulmányozók azonban (Kai Dormer, Bogoras, Tunkowski stb.) ennek egyértelemmel ellentmondanak. Nekik a bennszülött résztvevők egyik-másika megvallotta, hogy szoktak ők színészkedni is, de csak az idegenek megtévesztésére, míg ha komoly szertartásról van szó, a sámán teljesen átszellemül, át van hatva hivatása nagyszerűségétől, beleéli magát, szinte elveszti öntudatát, órák hosszúra tartó idegfeszültsége után produkciójának hetekig betege marad. Legfőbb bizonyosság végül becsületességük mellett, hogy mindvégig szegény ördögök maradnak, kiknek az időnkénti idegrázkódások éppoly testi szükségükké válnak, mint az ópiumszívónak a maga méregpipája.

Az itt adott futó vázlat, talán mondani sem kell, egyszerű tájékoztató célt szolgál. Jelezni akarja azt a gyökeres változást, amely a régi hitvilág kutatásában beállott az etimológiai tanulmányok hatása alatt. Az ily alapokon összeállítandó kép ősvallásunkról, ha valaki megcsinálja, lehet majd kiábrándító hatású, lehet rendszertelen mozaik, aminthogy pogány eleink elméjében sem volt az kerek, kiérett egész, kétségtelen azonban, hogy hiteles, megbízható közlés lesz, az igazsághoz lényegesen közelebb álló, mint az eddigi téveteget alapú mitológiák.